

Леся Івашук,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: lesya13ivashchuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2186-1059>

**ФОНДИ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НБУВ
ЯК ЗБЕРІГАЧІ АРХІВНОЇ СПАДЩИНИ МУЗЕЇВ
УАН–ВУАН**

Проаналізовано архівну спадщину музейних установ при УАН–ВУАН в 1920–1930 рр. за допомогою фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Зокрема, за допомогою архіву Інституту рукопису, фонду І «Літературні матеріали», фонду Х. УАН–ВУАН, фонду 40 М. П. Василенко, фонду 50 Музичного товариства ім. Леонтовича, фонду 86 Г. П. Житецького, фонду 279 О. П. Новицького, фонду 285 П. М. Попова та фонду 291 В. М. Зуммера розкрито діяльність Кабінету-музею антропології та етнології ім. Ф. Вовка, архівні фонди Музею українських діячів науки та мистецтва та Українського театрального музею при ВУАН, Музею мистецтв та Київської картинної галереї.

Ключові слова: Музей українських діячів науки та мистецтва, Український театральний музей при ВУАН, Музей мистецтв та Київська картинна галерея, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Актуальність дослідження. У статті пропонується огляд архівних документів фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ) як джерел у контексті розкриття значення спадщини музейних установ гуманітарного циклу при УАН–ВУАН у 1920–1930 рр. У ті буремні нелегкі часи одним з основних завдань Академії було збирання бібліотек, архівних джерел та колекцій витворів мистецтва. Академічні музеї, що мали статус окремих науково-дослідних установ, – Музей україн-

ських діячів науки та мистецтва України, Український театральний музей (нині – Музей театального, музичного та кіномистецтва України), Київська картинна галерея та Музей мистецтв при ВУАН (нині – Національний музей мистецтв ім. Б. та В. Ханенків). Окреме місце належить Кабінету-музею антропології та етнології ім. Ф. К. Вовка, що відразу засновувався як відповідна наукова лабораторія.

Ці музеї в 1930-х роках були реорганізовані, колекції та фонди розформовані й передані у відання Народного комісаріату освіти. Музею діячів науки та мистецтва не вдалось відновитися, в атмосфері цькування української інтелігенції у 1934 р. він припинив своє існування. Однак діяльність та самовіддана праця його співробітників мала велике значення для розгортання меморіальної роботи українських музеїв у 20–30-х роках ХХ ст. Документальні фонди цих музеїв були передані до різних установ за профілем і фактично розпорошені. З 1934 р. всі художні музеї Києва були об'єднані в системі Народного комісаріату освіти, Музей мистецтв ВУАН з'єднано з Київською картинною галереєю. Проте склад кожного із секторів Державного художнього музею був настільки значним, що це об'єднання виявилось нераціональним. Тому в 1936 р. сектори російського, а також західного та східного мистецтв було виділено та перетворено на самостійні музеї, підпорядковані Управлінню в справах мистецтв при Раді народних комісарів УРСР, Музей мистецтв отримав назву Київського державного музею західного та східного мистецтва.

Унікальну збірку Кабінету-музею сьогодні можна знайти в Національному музеї історії України. Його співробітниця В. М. Тиндик у своїй статті вказує, що значну частину етнографічної колекції музею (близько 2 тис. од.) становлять матеріали, що були передані в 1936 р. від Музею антропології та етнології ім. Ф. Вовка [6, с. 117]. Театральний музей дістав у своє розпорядження ціле крило Лаврського корпусу, що мало на нижньому поверсі вісім, а на верхньому – 14 кімнат. Музей і сьогодні розташований за цією адресою (вул. Лаврська, 9, корп. 26) і скоро відсвяткує свій поважний ювілей – 100 років науково-просвітницької діяльності.

Дослідження цієї теми має важливе значення для формування національної самосвідомості сучасників, розуміння важливості

внеску тогочасних науковців у розвиток музейної справи на території України в 1920–1930 рр. Архівні фонди ІР НБУВ дають змогу простежити еволюцію форм і напрямів формування документної та науково-дослідної діяльності музейних установ ВУАН: Кабінету-музею антропології та етнології ім. Ф. Вовка (далі – Кабінет-музей), Музею українських діячів науки та мистецтва (далі – Музей діячів) та Українського театрального музею (далі – УТМ) при ВУАН, Музею мистецтв та Київської картинної галереї.

Аналіз досліджень і публікацій. Зрозуміло, що після реорганізації Академії в 1933–1934 рр., репресій та переслідувань багатьох академічних вчених, замовчування певних сторінок історії ВУАН ґрунтовних досліджень про архівні фонди академічних музейних установ тривалий час не було. У тому й полягає важливість висвітлення складу архівних документів при ІР НБУВ. Документальна спадщина музеїв, що складається з опублікованих звідомлень та статей, їх видань, а також архівних документів, що зберігалися в музеях, в архіві УАН–ВУАН та в архівних фондах особового походження тих вчених, які були причетні до їх створення та діяльності, також потребує реконструкції. У цій статті ми розглядаємо основні комплекси документів архівних фондів при ІР НБУВ, пов'язаних з діяльністю академічних музеїв.

У вітчизняній історіографії є спеціальні праці, присвячені дослідженню архівних фондів, зокрема й ІР НБУВ, саме на таку специфічну тематику як музейництво при УАН–ВУАН [4, 5], проте новизна проблеми, окреслена в статті, полягає саме в детальному описі архівних джерел певної наукової установи. Актуальність полягає у розкритті складу архівних фондів саме ІР НБУВ щодо історії заснування, комплектування та наукової діяльності академічних музеїв. Прискіпливий погляд на ці архівні документи дає змогу розкрити місце та роль установ Академії наук у розгортанні пам'яткоохоронної діяльності в 1920–1930 рр.

Серед сучасних авторів О. І. Бонь присвятив у своїй дисертації два розділи Музею діячів та УТМ, висвітлюючи особовий фонд О. П. Новицького [1, с. 160–178; 2]. С. Ж. Верезомська у статті про роль Ф. Л. Ернста у музейному будівництві України обіжно використовує фонди ІР НБУВ [3, с. 157–165].

Мета статті – схарактеризувати наукову діяльність академічних музейних установ, науковий внесок українських дослідників у розвиток музейної справи шляхом опису архівних фондів ІР НБУВ.

Виклад основного матеріалу. Основний фонд УАН–ВУАН (ф. Х) був переданий до Бібліотеки в 1934 р. після реорганізації Академії і містить понад 35 тис. документів. Крім того, частка офіційного архіву НАН України – протоколи УАН–ВУАН за 1918–1923 рр. – зберігається у фонді «Літературні матеріали» (ф. 1) ІР НБУВ (спр. 26117–26293). Ці 182 протоколи випадково не потрапили до фонду УАН–ВУАН. Вони перебували в оперативному використанні Неодмінного секретаря А. Ю. Кримського, тому і не були передані одночасно з основним архівом до Бібліотеки. Разом з тим вони є частиною масиву документів архіву УАН–ВУАН.

Сьогодні це основний архівний фонд УАН–ВУАН, що повноцінно розкриває різні аспекти діяльності Академії, Спільного зібрання, відділів, інститутів, кафедр, кабінетів, дослідницьких лабораторій, зокрема й музейних установ УАН–ВУАН.

За кількістю згадок про музейні установи лідирують: архів Інституту рукопису, фонд І «Літературні матеріали», фонд Х. УАН–ВУАН, фонд 40 М. П. Василенко, фонд 50 Музичного товариства ім. М. Д. Леонтовича, фонд 86 Г. П. Житецького, фонд 279 О. П. Новицького, фонд 285 П. М. Попова та фонд 291 В. М. Зуммера.

В архіві Інституту рукопису архівні документи висвітлюють діяльність Музею діячів за неповний 1931 р. (звіт наукової роботи музею, № 42) та містять короткий опис матеріалів вже розформованого музею станом на 1942 р. (№ 47).

У фонді 1 «Літературні матеріали» зберігається основна група документів щодо діяльності Музею мистецтв, Кабінету-музею та Музею діячів упродовж 1918–1933 рр. Здебільшого це протоколи Спільного зібрання УАН за 1921–1925 рр. (№ 23991, 26172, 26196, 26199, 26200, 26202, 26203, 26205, 26210, 26217, 26219, 26220, 26221, 26229, 26232, 26237, 26243, 26249, 26250, 26255, 26264, 26281, 26293, 26296, 26298, 26305, 26307, 26308, 26310, 26312, 26314, 26315, 26317, 26320, 26328, 26330, 26353, 26539), а також лист акад. Ф. І. Шміта Спільному зібранню ВУАН за 1924 р. (№ 26316) та клопотання

академіків В. М. Перетца, Д. К. Заболотного, В. О. Кістяківського до ВУАН за 1925 р. (№ 26322).

Це передусім звідомлення ВУАН за 1925 р., де окремий розділ стосується Музею діячів (№ 26353, арк. 1), а також протоколи засідань Спільного зібрання (Ради) УАН за 1918–1919 рр., де вирішувались важливі науково-організаційні питання щодо Музею мистецтв (№ 26221, 26281). У протоколі № 60 записано рукою А. Ю. Кримського, що 12 липня 1920 р. «на нове прохання власниці вирішено прийняти у відання УАН Музей імені Б. І. та В. М. Ханенків та клопотатися перед Верховною владою про затвердження такої передачі» (№ 26172). У протоколі № 121 є запис про розгляд звернення акад. А. Ю. Кримського щодо можливості поповнити Музей мистецтв та слухання заповіту В. М. Ханенко (№ 26232). У Звідомленні про діяльність УАН за 1920 р. вказувалося на статус Музею мистецтв: йшлося про те, що Археологічний комітет і тісно з ним з'єднаний Художньо-археологічний музей ім. Ханенків (так тоді називався Музей мистецтв) хоча у значній мірі й перебували у безпосередньому віданні Спільного зібрання Академії наук, але ще більше – у тимчасовому віданні Історично-філологічного відділу, принаймні у 1920 р. (№ 26539, арк. 10). Колегіальне рішення Спільного зібрання УАН від 5 лютого 1921 р. (протокол № 84) зафіксувало затвердження статуту Художньо-археологічного музею ім. Ханенків та тимчасових членів комітету (№ 26196, арк. 1, 6). Згідно з протоколами № 87 та № 88 від 7 березня 1921 р. М. О. Макаренка було обрано на постійну посаду директора Художнього музею ім. Ханенків (№ 26199, арк. 1; № 26200, арк. 1–2), а протокол № 91 від 14 березня 1921 р. фіксує рішення оплачувати працю співробітників Музею ім. Ханенків за тарифними ставками (№ 26202, арк. 1–2). Ділові документи № 139 та № 144 містять відомості про налагодження господарчої діяльності в 1922 р., ремонт та намагання розширити приміщення музею, бюджет та фінансову діяльність (№ 26250; 26255, арк. 1).

Обрання академіків М. Ф. Біляшівського та М. П. Василенка до Комітету Художньо-історичного музею ім. Ханенків зафіксовано у протоколах № 94 та № 106 (№ 26205, арк. 1–2). У протоколі № 92 виписано доручення Господарському правлінню УАН щодо

асигнування коштів для перевезення евакуйованих під час громадянської війни музейних цінностей з Москви до Музею ім. Ханенків (№ 26203, арк. 1). А вже у Звідомленні про діяльність ВУАН за 1921 р. вказано, що евакуйовані в 1915 р. з Києва речі майже всі перевезені назад до музею (№ 26539, арк. 10). Акти № 106, № 125 свідчать, що музею не тільки повертали експонати, а й дарували, тому що все більше цікавості пробуджувалося в людей до нього. Зокрема йдеться про поповнення Музею мистецтв книгами від Державного Ермітажу за 1921–1922 рр. (№ 26237, арк. 1–2). У 1921 р. Л. П. Добровольський подарував книгозбірні музею книги історично-художнього змісту, тож Музей мистецтв мав змогу відкрити експозицію в 1921 р. для всіх відвідувачів (№ 26217, арк. 1). У справі № 26 322 міститься клопотання академіків В. М. Перетца, Д. К. Заболотного, В. О. Кістяківського до ВУАН про призначення пенсії вдові колекціонера проф. В. О. Щавинського від 26 січня 1925 р. За заповітом колекціонера його вдова передала Музею мистецтв 169 живописних творів, частину збірки, яка зберігалася в петербурзькій квартирі В. О. Щавинського (арк. 1–2).

Протоколи № 182 та № 194 містять інформацію про перейменування Музею мистецтв за рекомендацією Наукового комітету Головпрофосвіти 31 грудня 1923 р. з відмовою титулувати його іменем Ханенка, «в виду полного отсутствия за Ханенком революционных заслуг, связанных так или иначе со служением идее пролетарской культуры» та відповідну постанову: «одтепер той музей має зватися Музей мистецтв при Академії наук» (№ 26293, арк. 1–2). 21 липня 1924 р. його було перейменовано на «Музей мистецтва ім. Т. Г. Шевченка при ВУАН (колишній ім. Ханенків)» (№ 26305, арк. 1–2).

В архівному документі № 26 316 зберігається лист Ф. І. Шміта за 29 грудня 1924 р. до Спільного зібрання ВУАН щодо неспроможності його працевлаштування у Києві. Через цькування він був вимушений звільнитись з посади голови Комітету Музею мистецтв ВУАН та перейти на роботу до Російського інституту історії мистецтв у Ленінграді (арк. 16–17). Тож колегіальним актом № 187 від 25 лютого 1924 р. замість акад. Ф. І. Шміта на посаді Голови Комітету Музею ім. Ханенків затверджено історика-мисте-

цтвознавця академіка О. П. Новицького (№ 26298, арк. 1). Згідно з інформацією офіційного документа № 197 голова Комітету Музею мистецтв ВУАН акад. О. П. Новицький повідомив про необхідність ревізії музею, тому було вирішено створити ревізійну комісію НК РСІ УСРР за участю представників ВУАН: академіків М. Т. Біляшівського, О. П. Новицького та Ф. І. Шміта, попередньо опечатавши музей (№ 26308, арк. 1).

У протоколах № 201, № 203, № 204 Спільного зібрання ВУАН натрапляємо на відомості щодо обставин звільнення М. О. Макаренка з посади директора, його арешту, а також призначення директором музею І. І. Врони (№ 26312, арк. 1–2; 26314, арк. 1; 26315, арк. 1–2). Колегіальні записи № 217 та № 219 свідчать про намагання Академії захистити М. О. Макаренка після його затримання та зняття з посади директора музею, та запропонувати цю посаду П. П. Потоцькому (№ 26328, арк. 1; 26330, арк. 4). В акті № 206 відображено процес інвентаризації майна музею (№ 26317, арк. 1–2). У протоколі № 194 від 2 червня 1924 р. вказано, що у відповідь на клопотання Кабінету-музею вирішено при розподілі коштів врахувати потреби музею, але не вказано, на яку суму (№ 26307, арк. 1).

У Звідомленні ВУАН за 1925 р. (справа № 26353) діяльність Кабінету-музею подано лише в загальному огляді. Серед загальних цифр згадується кількість книг музею – 4570 томів. Більшість їх перейшли за заповітом від Ф. К. Вовка, частина – від О. Г. Алешо та Л. Є. Чикаленка. Вказано, що в 1925 р. під керівництвом двох своїх очільників, А. З. Носова та А. І. Онищука, Кабінет-музей дуже розрісся, тож Академія наук дала кожному відділу велику автономію. У розділі «Управа Академії наук» зазначено, що Управа клопоталась перед місцевою владою про передачу ВУАН будинків, потрібних для розміщення в них наукових установ, зокрема Кабінету-музею (арк. 14, 21). У протоколі № 217 від 30 березня 1925 р. згадується про затвердження статуту Кабінету-музею, але сам зміст статуту не наводиться (№ 26328, арк. 1).

Шостим пунктом протоколу № 106 від 25 липня 1921 р. керівнику Кабінету-музею О. Г. Алешо надано наукове відрядження у музейних справах до Умані (№ 26219, арк. 1). Від 18 липня 1921 р. винесено рішення обрати на штатні посади співробітників Кабінету-музею

Л. Шульгину та Є. Дзбановського (№ 26217, арк. 1). У протоколі № 132 від 20 лютого 1922 р. третім пунктом зазначено, що на місце звільненого за власним бажанням заступника керівника Антропологічного музею Є. О. Дзбановського обрано А. З. Носова (№ 26249, арк. 1). Від 3 квітня 1922 р., протокол № 138, пункт п'ятий – вирішено надати відрядження до Петрограда заступнику керівника Кабінету-музею А. З. Носову та надіслати з ним прохання від імені ВУАН до наукових установ і товариств по можливості передати ВУАН потрібні антропометричні матеріали та інструменти (№ 26249, арк. 2). 5 травня 1922 р. пунктом третім протоколу № 139 затверджено А. І. Онищука на посаді зав. відділом етнології Кабінету-музею (№ 26250). Протокол № 144 від 6 листопада 1922 р., пункт п'ятий – обрано виконуючого обов'язки Кабінету-музею А. З. Носова на посаду постійного керівника цього музею (№ 26264, арк. 1).

У протоколі № 209 від 2 лютого 1925 р. йдеться про слухання доповіді директора Кабінету-музею А. З. Носова про відрядження до Ленінграда та перевезення до Києва решти колекції з палеолітичної стоянки в Мізині на Чернігівщині й автопортрета Т. Г. Шевченка (№ 26320, арк. 1)].

Рішенням Спільного зібрання УАН від 16 травня 1921 р. (протокол № 99) до штатів Кабінету-музею внесено посаду художника-етнографа і вирішено оплатити працю Ю. Павловича (№ 26210, арк. 10). 3 листопада 1924 р. затверджено М. Я. Рудинського постійним співробітником Кабінету-музею (№ 26310, арк. 1). У протоколі № 185 від 11 лютого 1924 р. йдеться про обрання О. П. Новицького директором Музею діячів (№ 26296, арк. 1).

У фонді Х «УАН–ВУАН» зберігається цілий пласт документів з приводу наукових зв'язків та активної діяльності Музею діячів (№ 2322–3225, 5290, 7117–7118, 17919, 18694, 18718–30735, 30886, 30887–30923, 30924–30937, 30938–30940, 31024–31061, 31062–31168, 31169, 31170, 31171–31300, 31301–31323, 31324–31402, 31411, 5143, 35267), схожа інформація зберігається в архівних справах фонду О. П. Новицького (ф. 279) (№ 865–869, 877, 907, 2804, 2805). Низка архівних справ містить інформацію щодо заснування, організації

та діяльності Кабінету-музею, УТМ та Музею мистецтв (№ 12646, 12647, 18687, 18688, 18693, 18718).

У справі № 18 694 зберігається стаття О. П. Новицького про наукову працю Музею діячів, 1929–1930 рр. (арк. 1), у справі за № 30 886 – звіт про роботу музею за 1928–1932 рр. (арк. 1–35). У справах № 7117 та № 7118 розкриваються тези доповіді Є. Я. Рудинської в якості головного консерватора музею на тему «Методологічне спрямування роботи Музею діячів», стенограма обговорення доповіді, пропоновані заходи щодо реорганізації Музею: програма мінімум – на Музей історії науки, програма максимум – Музей науки та умілості (арк. 1–3).

На листівці до Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України від 26 травня 1933 р. надруковано повідомлення про збори Музею діячів (№ 30735, арк. 1).

Справа № 35 143 містить інформацію про початок реформ ВУАН та зміну діяльності Музею діячів, зокрема статтю Є. Я. Рудинської за 1933 р. «ВУАН на сучасному етапі», де тема наукових досліджень музею була сформульована так: «Буржуазна концепція меморіальної справи та постава її на радянській Україні» (арк. 1–3). У групі справ № 30887–30923 серед планів та звітів для Музею діячів про роботу різних музеїв України (Волинського науково-дослідного, Чернігівського державного, Миколаївського історико-археологічного, Звенигородського музею Т. Г. Шевченка тощо) є звіт про діяльність Музею північних околиць Ленінграда, відповіді музеїв України на анкету Музею діячів про місця, події, пов'язані із видатними вченими, письменниками (арк. 1–109).

Низка архівних справ № 30924–30937 містить свідчення про активну наукову та виставкову діяльність Музею діячів за 1930–1933 рр. (акти приймання портретів, розписки про одержання матеріалів з музею (арк. 1–19). Окремі групи справ № 30938–30940, № 31062–31168, № 31169, № 31170, № 31171–31300, № 31301–31323, № 31324–31402 розкривають листування Музею діячів з Президією ВУАН, Київською міською радою, Кооперативним музеєм за період 10 січня – 16 грудня 1929 р. (арк. 1–107); листування Музею діячів з Історичною секцією ВУАН, Харківським архівним управлінням, Шевченківським окружним музеєм та іншими

установами з приводу придбання матеріалів для музею, ознайомлення з роботою інших музеїв, відряджень, влаштування виставок, господарчих питань 1930–1933 рр.; з Київською філією інституту Т. Г. Шевченка та іншими установами з приводу виставки «ВУАН на сучасному етапі», придбання матеріалів, упорядкування могил видатних діячів тощо (арк. 1–159); з Комісією соціально-економічної історії України, Президією II-го відділу ВУАН, Комітетом виставки друку національностей світу тощо (арк. 79); з Комісією краєзнавства при ВУАН, Ізюмським краєзнавчим музеєм, Полтавським державним музеєм з приводу влаштування Ювілейної виставки ВУАН (арк. 3–4); з Українським науковим інститутом книгознавства, де є звертання директора Музею мистецтв І. І. Врони та вченого секретаря С. О. Гілярова про передачу Музею діячів документів персонального листування В. О. Щавинського згідно з волею вдови К. О. Щавинської (28.10.1927 р.) (арк. 43, 92–93).

У справах № 30938–30940 зберігаються акти про передання професором Д. П. Гордєєвим до Музею діячів науки та мистецтва України матеріалів академіка В. Я. Данилевського з переліком одиниць експозиції, а також нотатки Є. Я. Рудинської (вже на той час на посаді директора) про діяльність закладу, де вказано точну дату відкриття закладу на території Музейного містечка – 5 червня 1932 р.

Не менш важливим є листування Музею українських діячів науки та мистецтва із Всеукраїнським історичним музеєм, I відділом УАН, приватними особами з приводу влаштування виставок, вшанування пам'яті М. В. Лисенка, придбання матеріалу для Музею, господарських питань у 1927 р. Зокрема, привертає увагу лист до I відділу УАН, у якому Музей діячів просить ухвалити до друку збірник своїх матеріалів, присвячений М. В. Лисенку, зі статтями К. В. Квітки, С. О. Єфремова, Д. М. Ревуцького, Л. М. Старицької-Черняхівської, а також документами, листами та ілюстративним матеріалом (№ 31024–31061).

Документ № 12 646 містить лист С. О. Єфремова та П. Я. Стебницького від 19 липня 1918 р. до Комісії по утворенню УАН щодо рукописної та колекційної спадщини професора Ф. К. Вовка. Виходячи з побажань покійного професора, науковці пропонують створити спеціальну наукову установу, де б могли зберігатися

бібліотека, наукові матеріали і колекції проф. Ф. К. Вовка для наукової праці дослідників з антропології та етнографії. Академія наук, зі свого боку, брала на себе клопіт організації вивезення залишеного у спадок наукового майна проф. Ф. К. Вовка з Петрограда до Києва, для чого планувалося відрядити одного з його учнів або взагалі відповідного фахівця (арк. 1–3). 21 березня 1921 р. П. Я. Стебницький писав до А. Ю. Кримського з приводу спадщини професора Ф. К. Вовка, що він як заповітний виконавець волі небіжчика, прохає А. Ю. Кримського подбати, щоб Академія не призначала наукових скарбів проф. Ф. К. Вовка до такої інституції, де вони можуть розпорошитись по різних відділах та фахах (№ 12647, арк. 1).

У справі № 26 205 міститься протокол № 94 від 29 березня 1921 р. про заснування Кабінету-музею. Ідеться про одностороннє обрання О. Г. Алешо керівником музею, А. З. Носова та А. І. Онищука – постійними музейними співробітниками (арк. 1, 2). Адреса Кабінету-музею – бульвар Т. Г. Шевченка, буд. № 14. Загалом усі колекції були експоновані в дев'яти відділах. Перший – відділ монографічного дослідження села з підвідділами: народна техніка, народна архітектура, народний одяг, народне господарство, рибальство, пасічництво, скотарство, хатнє господарство, комунікація і транспорт, народні звичаї та вірування, побут селянської родини. Другий – відділ народного господарства: влови, рибальство, пасічництво, скотарство, хліборобство. Третій – відділ народної техніки. Четвертий – відділ народної архітектури. П'ятий – народний одяг та прикраси, шостий – комунікація і транспорт, сьомий – звичаї та обряди, восьмий – новий побут, дев'ятий – відділ порівняльного народознавства. Загальна кількість зібраних речей становила понад 5500 експонатів, фотографій та понад 3000 малюнків (№ 18687, арк. 1, 3, 4). У справі № 31 411 зберігається звіт бібліотекаря Кабінету-музею Є. О. Дзбановського від 23.03.1928 р. про стан музейного книгозбирання (арк. 1–3). Крім бібліотеки Ф. К. Вовка, Кабінет-музей мав книги О. Г. Алешо (440 од.) та Л. Є. Чикаленка (550 од.), разом близько 1000 од., але значна частина книг стосувались інших галузей знання (література, мистецтво тощо), було й багато дублікатів (група архівних документів № 2322–3225, 2324).

Звіт Музею мистецтв розкриває діяльність установи за 1929–1930 рр. Станом на 1921 р. штат музею загалом складався з 12 осіб, протягом 1922–1924 рр. робота закладу полягала майже виключно в тому, що він у певні дні був відчинений для відвідувачів та був спроможний підтримувати своє господарство. Більшість евакуйованих речей М. О. Макаренку пощастило розшукати, але доля деяких, зокрема близько 30 картин з числа найкращих з усієї збірки, невідома, вони до Києва не повернулися. Зник таким чином «Етюд голови св. Анни» П. П. Рубенса, «Бій кінноти» П. Учело, «Букет квітів» Брейгеля Оксамитового, «Поклоніння волхвів» Кареля ван Мандера, «Краєвид» ван дер Вельде. Речі, які привіз М. О. Макаренко, збагатили склад Музею мистецтв принаймні втричі.

Музейна бібліотека в академічні роки значно розширилась: до неї було приєднано приватні бібліотеки В. М. Добровольського (видатного українського актора), В. Д. Жевахова (князя за походженням, єпископа Могилевського, його визнано священномучеником), В. О. Щавинського (мистецтвознавця) та частину книг із Кабінету мистецтва при Університеті. У 1922 р. кількість книг за інвентарем бібліотеки становила 2695 одиниць, станом на 1 березня 1929 р. їх налічувалося 5250 томів. Крім того, бібліотека мала збірку фотографічних репродукцій з творів західноєвропейських майстрів кількістю понад 18 тис. одиниць. Її матеріалами широко користувалися для виготовлення діапозитивів Київський художній інститут і Музичний інститут ім. М. В. Лисенка, а також київські театри для постановки вистав. Із Лаврського містечка в 1928 р. було одержано дві картини виняткової цінності: «Різдво Христове» (примітив, фламандська школа), що, як з'ясувалося, є твором так званого «Meister von Frankfurt», і велику картину «Адам і Єва», яка є оригіналом славетного німецького художника Луки Кранаха. У 1928 р. з фондів Київської картинної галереї були передані до Музею мистецтв 77 картин, серед них: «Іван Хреститель» Пальми Молодшого, «Анахорети» Франца Франкена, «Квіти» Гезума, «Краєвид» П. Д. Молейна, «Бита дичина» Г. Фейта тощо (№ 18688, арк. 7). У справі № 5290 зберігаються документи щодо діяльності Музею мистецтв та біографічні дані про засновника

музею Б. І. Ханенка, які збирала Постійна комісія для складання біографічного словника діячів України (арк. 1–4).

Серед архівних документів фонду Х є також офіційні записи щодо діяльності УТМ. Справи № 18 693 та 18 718 містять нотатки про роботу музею, а також кафедри й кабінету українського мистецтва (1929–1930 рр.) (арк. 6; арк. 7–8).

У **фонді Музичного товариства ім. М. Д. Леонтовича (ф. 50)** зберігається документ, який містить реєстр експонатів для виставки пам'яті М. В. Лисенка, наданих товариством для Музею діячів (№ 769, арк. 1–4).

Окреме місце займають особові фонди ІР НБУВ, у складі яких зберігаються біографічні дані науковців, які зробили великий внесок у розвиток науки та мистецтва. Зокрема у **фонді Миколи Прокоповича Василенка (ф. 40)**, українського історика-правознавця, державного та громадського діяча, президента УАН, зберігаються «Пропозиції Фізично-математичного відділу ВУАН щодо організації і керування установами, що перебувають при Раді ВУАН, 1928 р.» (№ 26, арк. 1) та «Лист Спільного зібрання ВУАН до Президії ВУЦВК про заміну вироку Київського губернського суду акад. М. П. Василенкові» (№ 988). У згаданих пропозиціях Фізично-математичного відділу ВУАН наголошується на потребі поділу Кабінету антропології та етнології на дві установи, що вже кілька років є фактом. Пропонується Кабінет антропології зарахувати до II Відділу і запобігти дублюванню їхньої роботи, Кабінет і Музей етнології приєднати до I Відділу й організаційно констатувати його роботу з Етнографічною комісією, щоб запобігти паралелізму (№ 26, арк. 1).

У **фонді Гната Павловича Житецького (ф. 86)**, українського мовознавця, лексикографа, педагога, фольклориста і громадського діяча, у справі № 35, зберігається його листування з Музеєм діячів за 1927–1928 рр. Тут натрапляємо на лист, у якому консерватор музею Є. Рудинська висловлює подяку Г. П. Житецькому за меморіальні матеріали, надані ним для виставки в пам'ять про М. В. Лисенка, звертається з проханням надати ще речі для виставки «Київські наукові діячі II половини XIX ст.», зокрема портрети батька мовознавця (арк. 1–2).

У фонді Олексія Петровича Новицького (ф. 279), історика мистецтва, бібліографа, почесного члена Київського товариства старожитностей і мистецтв, академіка АН УРСР, автора досліджень про Т. Г. Шевченка як художника, зберігається найбільша кількість архівних справ, що стосуються заснування, поповнення та успішної діяльності музейних академічних установ. Зокрема це виписки з протоколів засідань ВУАКу, перші рішення про охорону пам'яток, музеї, археологічні розкопки тощо за 1923–1929 рр. (№ 810), «Резолюція Президії Укрнауки про музейну справу в УСРР (1927 р.)» (№ 833), записки рукою О. Новицького щодо Кафедри і Кабінету українського мистецтва за 1924–1929 рр. (№ 857). Інформація про обставини та початок організації Музею діячів міститься в доповіді акад. О. Новицького про стан і необхідність організації музею, яку було виголошено на засіданні Історично-філологічного відділу від 10 квітня 1924 р. (№ 907).

В архівних документах, які містять листування, можна знайти інформацію не тільки про наукові зв'язки Музею діячів з іншими установами, а й про зміни в статуті музею як академічної установи. Зокрема, листом від 10 січня 1931 р. Олексій Петрович звертається до Олександра Миколайовича (прізвище невідоме) з приводу передачі музею до Президії відділу (№ 929, арк. 1).

У трудовому списку академіка під пунктом № 14 вказано, що 4 березня 1924 р. його було обрано директором музею (№ 2800, 2801), цю саму інформацію дублює архівний документ № 312 у фонді українського мистецтвознавця Всеволода Михайловича Зуммера (ф. 291).

Цінним джерелом інформації є архівні справи щодо передання до Музею мистецтв ім. Ханенків майна українського колекціонера В. Щавинського (№ 862, 863, 944). Офіційне листування О. Новицького з УТМ, Ф. Ернстом, Є. Рудинською розкриває розвиток музейної справи при ВУАН в 1920–1930 рр. (№ 945, 947, 1046, 1149–1150, 1205–1211, 1234). У групі документів № 865–869 міститься Звідомлення за 1926–1927 рр., пояснювальна записка, короткий огляд роботи, звіт О. Новицького про діяльність роботи Кафедри мистецтвознавства з початку її існування, зокрема й звідомлення самого Музею діячів.

Серед архівних справ знаходимо виписки рукою О. Новицького з протоколів засідань І відділу ВУАН та його комісій за 1920–1928 рр. щодо перейменування «Музею діячів України» на «Музей українських діячів науки та мистецтва України» і доповідь з цього питання, яку академік О. Новицький виголосив на засіданні І відділу від 24 червня 1926 р. (№ 904, арк. 14, 16, 17, 18). У записках Історично-філологічного відділу ВУАН за 1929 р. підкреслюється, що науково-дослідна робота УТМ стала підґрунтям для передання музею до ВУАН та його існування при Кафедрі українського мистецтва Академії. УТМ мав справу з театрами різних масштабів, кваліфікації та напрямів. Також О. Новицький із сумом констатував, що Музей діячів «так і зостався невідомий для широкої громади... Лише наприкінці 1929 р. його перенесено до відремонтованого будинку-корпусу № 24 у Лаврське містечко». Науковцю було доручено організувати передачу документів та експонатів з Українського наукового товариства до музею, зобов'язавши його жити при музеї (№ 907, арк. 1–3, 39; 2804, арк. 2–19; 2805, арк. 40–41). У справі № 2801 зберігається трудовий список О. П. Новицького, де під пунктом № 14 вказано, що 4 березня 1924 р. його обрано директором Музею діячів.

Епістолярна спадщина О. Новицького, що стосується роботи академічних музеїв, становить важливу ланку в архівних справах фонду, сюди входять як листи особистого характеру, так і звернення до різних офіційних установ. Наприклад, з листів Є. Я. Рудинської до О. П. Новицького з 1924 по 1932 р., під час її перебування у науковому відрядженні в Харкові з метою комплектування Музею діячів, стає зрозумілим, з якою самопожертвою вона ставилась до музеєзнавчої праці (№ 1205–1211, арк. 6–8). У справі № 1046 містяться особисті листи від 20 травня 1928 р. до 7 вересня 1931 р., у яких О. П. Новицький турбується про Музей діячів (арк. 22). Документи свідчать, що без цих відданих своїй справі науковців Музей діячів не міг би так довго боротись за своє існування та укомплектовувати фонди. Листи про передавання Музею мистецтв картин, фотографій і бібліотеки, зібрання гравюр, старовинного фарфору, фаянсу тощо із колекції В. Щавинського носять офіційний характер (№ 944, 945). Зберігся акт передання

майна, а також копія заповіту В. О. Щавинського (№ 862, арк. 58). У справі № 918 – письмові клопотання О. Новицького до Народного комісаріату освіти щодо передання київських музеїв у відання ВУАН. Сюди ж можна віднести справу, що містить офіційне клопотання Ф. Ернста до Президії Соціально-економічного відділу ВУАН про створення музею українського мистецтва, української картинної галереї, а точніше – об'єднання художніх київських музеїв (№ 1234).

У фонді **Павла Миколайовича Попова (ф. 285)**, українського літературознавця, мистецтвознавця та фольклориста, містяться запрошення на відкриття присвячених М. В. Лисенку та І. С. Нечую-Левицькому виставок у Музеї діячів при УАН, за адресою: вул. Жертв Революції (Трьохсвятительська), 23 (№ 1604, арк. 1, 2), запрошення на виставку зразків народної різдвяної драми у Кабінеті-музеї (№ 1617) та запрошення на виставку в УТМ (№ 1605). Список рукописних матеріалів УТМ при ВУАН зберігає листи Театральної ради до багатьох визначних діячів театру: Леся Курбаса та інших березильців, до М. К. Заньковецької, К. С. Станіславського, М. В. Луначарського; автографи А. М. Бучми, Л. М. Гаккебуш, М. Ірчана, І. О. Мар'яненка; рукописи ролей, ноти та п'єси як відомих авторів (М. Ірчан, М. Г. Куліш), так і маловідомих. Навіть попри те, що до цього списку не увійшли рукописи, які надійшли до УТМ в 1930 р., він становить непересічне значення для вивчення історії театру та української культури загалом (№ 1606, арк. 3–4).

Серед документів фонду – офіційні листи Національної картинної галереї до сектору науки Народного комісаріату освіти щодо передання збірки гравюр Волинського музею до її відділу графіки, 1930 р. (№ 2044), а також дарча В. П. Попової, дружини П. М. Попова, на твори прикладного мистецтва, передані до Картинної галереї за заповітом її чоловіка (1972 р.). На той час галерея мала назву «Київський державний музей російського мистецтва» (№ 7716).

У справі № 1989 зберігається офіційне листування директора Лаврського державного культурно-історичного заповідника з УТМ, Музеєм діячів, Музеєм українського мистецтва за період 1925–1930 рр. Серед листів є прохання від Музею діячів надати

на час проведення лекції М. Я. Сенгалевиц «Могили громадських діячів» портрети професорів Київської духовної академії М. І. Петрова, С. Т. Голубєва, В. З. Завітневича та Д. Я. Крижанівського (арк. 1–8). Проект схеми музеїв м. Києва, записаний рукою П. М. Попова, розроблений на нараді Лаврського музею 4 січня 1926 р., зберігається у справі № 2054.

Отже, важливість розглянутих архівних фондів ІР НБУВ полягає в тому, що вони містять багаті за змістом документи, які дають змогу простежити еволюцію форм і напрямів формування архівних фондів та науково-дослідної діяльності музейних закладів ВУАН у період, коли деякі музеї УАН–ВУАН були реорганізовані, інші – передані у відання різних установ. У фонді архіву Інституту рукопису, фонді І «Літературні матеріали», фонді УАН–ВУАН (ф. Х) та у фонді Музичного товариства ім. Леонтовича (ф. 50) зберігаються матеріали офіційного діловодства: протоколи, журнали засідань, звіти, листування тощо. Особові фонди М. П. Василенка (ф. 40), Г. П. Житецького (ф. 86), О. П. Новицького (ф. 279), П. М. Попова (285), В. М. Зуммера (ф. 291) містять життєписи науковців, їхні заяви, епістолярну спадщину, як офіційного так і особистого характеру, запрошення на виставки академічних музейних закладів. Докладний огляд документів фондів ІР НБУВ дає розгорнуте уявлення щодо архівної спадщини музейних закладів УАН–ВУАН, яка за своїм складом і змістом є унікальною для розуміння історії української культури та науки.

Список бібліографічних посилань

1. Бонь, О. І. Академік Олекса Петрович Новицький як історик культури, організатор пам'яткоохоронного та музейного руху : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2000. 228 с.
2. Бонь, О. Музей українських діячів науки і мистецтва: етапи становлення. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. Київ : Рідний край. 2001. Вип. 13. С. 338–349.
3. Вережомська С. Ж. Ф. Ернст у музейному будівництві України. *Історична пам'ять*. Київ, 2004. № 1. С. 157–165.

4. Івашук Л. А. Документальні джерела Музею українських діячів науки та мистецтва при ВУАН (1918–1933): загальний огляд. *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство*. 2009. Вип. 10. С. 195–210.

5. Івашук Л. А. Архівні фонди музейних установ гуманітарного циклу Всеукраїнської академії наук (1918–1934 рр.) : монографія. Київ : Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2012. 348 с.

6. Тиндик В. До історії формування етнографічної колекції НМІУ: матеріали Музею антропології та етнології ім. Хв. Вовка у збірці музею. *Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи* : матеріали ювіл. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, лютий 1999 р.). Київ. С. 117–119.

References

1. Bon, O. (2000). *Akademik Oleksa Petrovych Novytskyi yak istorik kultury, organizator pamiatkoohoronnogo ta muzeinogo ruhu* [Academician Oleksa Petrovych Novitsky as a historian of culture, organizer of the monument protection and museum movement]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

2. Bon, O. (2001). Muzei ukrainskykh diiachiv nauky i mystetstva: etapy stanovlennia [Museum of Ukrainian figures of science and art: stages of formation] *Istoriya Ukrainy: malovidomi imena, podiyyi, facty – History of Ukraine: Little-known Names, Events, Facts, 13*, 338-349 [in Ukrainian].

3. Verezomska, S. Zh. (2004). F. Ernst u muzeinomu budivnytstvi Ukrainy [F. Ernst in museum elaborating in Ukraine]. *Istorychna pamiat – Historical Memory, 1*, 157-165. Kyiv [in Ukrainian].

4. Ivashchuk, L. (2009). Dokumentalni dzherela Muzeiu ukrainskykh diiachiv nauky ta mystetstva pry VUAN (1918-1933): zahalnyi ohliad. [Documentary sources of the Museum of Ukrainian Figures of Science and Art at the Ukrainian Academy of Sciences (1918-1933): a general overview]. *Arkhiivознавство. Arkheohrafiia. Dzherelознавство – Archival Studies. Archeography. Source Studies, 10*, 195-210 [in Ukrainian].

5. Ivashchuk, L. (2012). Arkhivni fondy muzeinykh ustanov humanitarnoho tsyklu Vseukrainskoi akademii nauk (1918-1934 rr.)

[Archival collections of museums of Humanities in the Ukrainian Academy of Sciences (1918-1934)]. Kyiv [in Ukrainian].

6. Tyndyk, V. (1999). Do istorii formuvannia etnografichnoi kolektsii NMIU: materialy Muzeiu antropolohii ta etnolohii im. Khv. Vovka u zbirtsi muzeiu [To the history of the formation of the ethnographic collection of NHMU]. *Museum at the turn of the eras: past, present, prospects. Proceedings of the Anniversary international scientific and practical conference, Kyiv, February 1999* (pp. 117-119). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.09.2024.

Lesya Ivashchuk,

PhD (History), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivsky Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: lesya13ivashchuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2186-1059>

Collections of the Institute of Manuscripts of the Ukrainian National Academy of Sciences as Custodians of the Archival Heritage of the UAN-VUAN Museums

The purpose of the study is to carry analysis of archival heritage of museum institutions at the Ukrainian National Academy of Sciences in 1920-1930 with the help of a bibliographic description of the archival collections of the Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, and with the help of the archive of the Institute of Manuscripts, fund I “Literary materials”, fund H. UAN-VUAN, fund 40 of M. P. Vasylenko, fund 50 of the Leontovych Music Society, fund 86 of H. P. Zhitetskyi, fund 279 of O. P. Novytskyi, fund 285 of P. M. Popov and fund 291 of V. M. Zumner, the activities of the F. Vovk’s Cabinet-Museum of Anthropology and Ethnology, archival collections of the Museum of Ukrainian Science and Art Figures and the Ukrainian Theater Museum at the Ukrainian Academy of Sciences, the Museum of Arts and the Kyiv Art Gallery. During the stay of the museum institutions under the auspices of the Academy of Sciences, their collections were replenished, supplemented and had educational significance for researchers and common people. The significance of the archival collections of the Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine in relation to the museums founded under the auspices of the Academy of Sciences, is priceless for science. With the beginning of Soviet repressions, the Ukrainian Academy

of Sciences was forcibly reformed, and many scientists perished. The ideology imposed by the government destroyed the first sprouts of Ukrainization among the intelligentsia. Academic museums were reorganized in the 1930s, collections were disbanded and handed over to the People's Commissariat of Education. Documentary collections of these museums were transferred to various institutions and actually dispersed. The museum of activists failed to recover, in the atmosphere of harassment of the Ukrainian intelligentsia, it ceased to exist in 1934. However, the activity and its employees' devoted work were of great importance for the development of the memorial work of Ukrainian museums in the 20s and 30s. Since 1934, all the art museums in Kyiv have been united in the system of the People's Commissariat of Education, the Art Museum of the Ukrainian Academy of Sciences has been combined with the Kyiv Art Gallery. However, the composition of each sectors of this State Art Museum was so significant that their unification turned out to be irrational. In this regard, in 1936, the sectors of Russian, as well as Western and Eastern art were separated and transformed into independent museums, which were transferred in charge of the Department of Arts Affairs under the Council of People's Commissars of the Ukrainian Soviet Socialist Republic.

Keywords: F. Vovk's Cabinet-Museum of Anthropology and Ethnology, archival collections of the Museum of Ukrainian Science and Art Figures and the Ukrainian Theater Museum at the Ukrainian Academy of Sciences, the Museum of Arts and the Kyiv Art Gallery, Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.